

Карпенко-Карий Іван

Життя та творчість

ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ

(1845—1907)

Справжнє ім'я — Іван Карпович Тобілевич (псевдонім Карпенко-Карий поєднує в собі ім'я батька та улюбленого літературного персонажа Гната Карого — героя п'єси Т. Шевченка "Назар Стодоля").

І. Карпенко-Карий народився 29 вересня 1845р. в с. Арсенівка Бобринецького повіту на Херсонщині в родині зубожілого дрібного шляхтича, управителя поміщицького маєтку. Хлопець навчався в Бобринецькому повітовому училищі, потім 1859 р. працював писарчуком станового пристава в містечку Мала Виска, пізніше став канцеляристом міської управи.

У 1864 р. влаштувався на службу до повітового суду, наступного року переїхав до Єлисаветграда, де працював столоначальником повітового поліцейського управління, брав участь у аматорських виставах Тарновського, публікував літературно-критичні статті, став членом нелегального народовольського гуртка Опанаса Михалевича.

У 1870р. І. Карпенко-Карий одружився з Надією Тарковською (внучатами племінниками Н. К. Тарковській доводяться відомі російські митці — поет Арсеній Тарковський та його син, відомий кінорежисер Андрій Тарковський). У 1883р. в альманасі "Рада" надрукував оповідання "Новобранець", підписане псевдонімом Гнат Карий. За неблагонадійність І. Карпенка-Карого звільнили з посади секретаря поліції. Він вступив до трупи М.Старицького.

У 1884 р. — був заарештований і засланий до Новочеркаська. Спочатку працював ковалем, пізніше відкрив палітурну майстерню, де займався опрацюванням книжок. У засланні написав свою першу драму "Чабан" ("Бурлака"), а також п'єси "Бондарівна", "Розумний і дурень", "Наймичка", "Безталанна".

Протягом 1886—1887 рр. І. Карпенко-Карий опублікував п'єси "Бондарівна", "Розумний і дурень", "Наймичка", "Безталанна", "Мартин Боруля".

Перший "Збірник драматичних творів" І. Карпенка-Карого вийшов у Херсоні 1886 р.

У 1887р., отримавши дозвіл на звільнення, прибув в Україну й оселився на хуторі Надія Єлисаветградського повіту (хутір, закладений на землях поміщиків Тарковських, Іван Тобілевич назвав іменем дружини. І донині хутір Надія є історико-культурним заповідником).

У 1888 р. із І. Карпенка-Карого знято гласний нагляд, він вступив до трупи М.Садовського, пізніше — П. Саксаганського. У 1890 р. — вступив до товариства українських артистів, написав комедію "Сто тисяч".

"Записку до з'їзду сценічних діячів", складену І. Карпенком-Карим у 1897 р., у Москві з трибуни з'їзду виголосив П.Саксаганський. У ній йшлося про переслідування українського театру.

У 1899 р. драматург написав історичну трагедію "Сава Чалий", присвячену подіям гайдамаччини.

Протягом 1900—1904 рр. І. Карпенко-Карий створив власну труп, написав п'єси "Хазяїн", "Суєта", "Житейське море".

У 1906р. І. Карпенко-Карий захворів, залишивши сцену, виїхав на лікування до Німеччини.

15 вересня 1907 р. він помер у Берліні. Тіло перевезене в Україну і поховане на кладовищі в с. Карлюжини біля хутора Надія.

Родину Тобілевичів справедливо називають основою українського театру, бо Іван Карпенко-Карий був драматургом і актором, його брати — режисерами та акторами: Микола Садовський, Панас Саксаганський, сестра — актриса та співачка Марія Садовська-Барілотті. До ТОЮ Ж у родину Тобілевичів увійшли найкращі артистки українського театру: Марія Занько-вещька (стала дружиною Миколи) та Софія Тобілевич (дружина Івана після смерті Надії Тарковської). Завдяки діяльності цієї родини Україна нарешті отримала свій професійний театр, а завдяки Івану Карпенку-Карому — чудову драматургію. Іван Франко справедливо відзначав, що І. Карпенко-Карий "був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширини й багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя і ясного та широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів".

Творча спадщина Карпенка-Карого включає оповідання "Новобранець"; драматичні твори (18 п'єс і 3 етюди): комедії "Розумний і дурень", "Мартин Боруля", "Сто тисяч", "Хазяїн", "Суєта", "Житейське море", "Паливода XVIII століття"; драми "Бурлака", "Безталанна", "Наймичка", "Понад Дніпром", "Лиха іскра полеспалить і сама щезне", "Гандзя"; трагедії "Бондарівна", "Сава Чалий", а також критичні праці, рецензії і переклади.

У комедії "Сто тисяч" викривається патологічна зажерливість багатія Герасима Калитки, який добре розуміє, що його багатство створюється працею наймитів, їх нещадною експлуатацією, проте шкодує для них поживної страви, навіть шматка хліба. Щодо цього яскравим прикладом є колоритна сцена, в якій ретроспективно йдеться про один з епізодів життя Герасима: видаючи дочку заміж. Калитка порушує дану раніше сватам обіцянку. З цього приводу на весіллі зчинилася бійка, в якій Герасимов! вибили два зуби, проте він вважає, що "перемога" дісталася йому, адже гроші залишились у нього. Герасим на всьому заощадує, експлуатує і наймитів, і членів своєї сім'ї, скуповує землю в дворян, які розоряються. Він вважає, що панські "примхи" і стали причиною занепаду "дворянських гнізд", а тому й заявляє: "Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю". Тому він і погоджується на придбання за безцінь ста тисяч карбованців. Коли ж при цій операції Калитка був ошуканий шахраями, то кинувся вішатися. Врятований від смерті, Герасим, ридючи, дорікає рідним і близьким: "Нащо

ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря!". Адже для нього смисл життя полягав у постійному збагаченні, символом якого саме й виступали гроші, а втративши їх, він не знає, як буде жити далі. При всій своїй комічності п'єса Г. Карпенка-Карого змальовує проблеми тогочасного суспільства, яке культивує думку про те, що цінність людини вимірюється кількістю грошей, які вона має, тому в бажанні здобути гроші люди здатні на все, навіть втратити душу, бо, як сказав Савка, "без душі, мабуть, легше, як без грошей". Характерно, що драматург, обдумуючи сюжет майбутнього твору, в основу якого лягли спостереження гарячкової інтенсивності "мужиків" у скуповуванні землі, планував дати йому назву "Влада грошей".

Новаторство І. Карпенка-Карого в п'єсі "Сто тисяч" полягає ще й у тому, що в ній виникають елементи авантюрної драми — жанру, давно відомого в західноєвропейській драматургії, але нового для української. До того ж проблеми, порушені в цій комедії, а також у п'єсі "Хазяїн" — художньому продовженні "Ста тисяч", є актуальними "болючими" проблемами і нашої сьогодишньої дійсності.

У спадщині Карпенка-Карого знаходимо кілька творів, в яких розробляється історична тематика. Інтерес до минулого рідної землі зумовлювався прагненням українських письменників — Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Гвана Франка, незважаючи на цензурні заборони, підносити національну самосвідомість народу. Г. Карпенко-Карий йшов до розкриття минулого рідної землі через художнє переосмислення відповідних фольклорних сюжетів і образів. Так, в основу драми "Бондарівна" (1884) покладено мотив і сюжетну канву народної пісні "Ой в містечку Богуславку", де піднесено образ української патріотки, яка за відстоювання своєї честі поплатилася життям. Дія драми "Лиха іскра поле спалить і сама щезне" (1893) відбувається на тлі боротьби запорожців проти турецько-татарських поневолювачів. Г. Карпенко-Карий спробував свої сили і в жанрі історичної трагедії, написавши в 1899 році п'єсу "Сава Чалий", що стала одним з найдовершеніших зразків цього жанру в українській літературі.

До постаті одного з керівників гайдамацького руху на Поділлі у XVIII ст. Сави Чалого, опоетизованого в народній баладній пісні ще в 1838р., звертався і Микола Костомаров. Його романтична трагедія "Сава Чалий" занадто вільно трактувала мотив та ідею народної пісні, де засуджувалося ренегатство повстанського ватажка, який перекинувся в шляхетський табір. Микола Костомаров намагався довести невинність зрадника, зобразити Саву Чалого як жертву свого прагнення до братерства "ляхів і козаків" і натомість показав Гната Голого, який вбив Саву, як лиходія.

Трагедії ж І. Карпенка-Карого "Сава Чалий", створеній на основі народної історичної пісні, притаманні глибокий психологізм, точна й переконлива вмотивованість дій та вчинків героїв. Драматург відійшов від сюжетних та етичних акцентів пісні, де Гнат Голий є уособленням народної позиції й ім'ям своїх побратимів карає зрадника Саву. Реаліст Карпенко-Карий показав усю хибність як вихідних позицій Сави Чалого, так і остаточної мети його боротьби за інтереси народу: часткове зменшення панщини, певні пільги селянам тощо. Суть розвитку колізії твору полягає

не стільки у зрадництві, не в процесі переродження Сави Чалого, скільки у неминучості, історичній закономірності політичного й морального виродження такого "заступництва" за народ, яке базується на угодовських засадах. Нерозв'язна внутрішня суперечність між суб'єктивним бажанням Сави Чалого зробити добро для свого народу та об'єктивною неможливістю досягти мети обраним шляхом надає трагедійності цьому характерові, підсилюваної тим, що йдеться про непересічну особистість, яка не знайшла історично перспективних шляхів боротьби. До того ж трагедійність долі головного героя твору полягає в тому, що Сава Чалий як людина високих моральних поривань, бурхливих пристрастей прагнув відстоювати інтереси поневоленого, закріпаченого селянства, але, заплутуючись у сітях, уміло розставлених шляхтичем Шмигельським, починає вагатися. Кохання до шляхтянки Зосі засліплює очі запорожця, він починає стримувати вибух народного гніву, закликає чекати "слухного часу". Все це приводить до розриву між Савою і Гнатом, а отже, і до переходу гайдамацького ватажка в табір Потоцького. Так непересічна особистість вироджується на наших очах, стає одноступнем хитрого, підступного Шмигельського, який, маскуючись, грає роль козака.

У фіналі трагедії Сава намагається виправдатися перед гайдамаками ("Я лиш обороняв від кривди вашої увесь край"). Але такі "виправдання" Гнат категорично відкидає, нагадавши про його злочини, заподіяні й колишнім товаришам, і всьому народові. Пафос твору — в осуді зради як найстрашнішого зла.

І. Карпенко-Карий зображує гайдамацький рух за фольклорною традицією. Показуючи трагедію визвольних змагань народу, зумовлену зрадою ватажка, який "за ланські ласощі й принади" перекинувся на бік Потоцького й став страчувати своїх недавніх побратимів, драматург акцентує на справедливості помсти над перебіжчиком, здійсненої його колишнім товаришем Гнатом Голим. Осуджуючи поведінку зрадника, Карпенко-Карий порушував болючі проблеми сучасного йому суспільного життя, розв'язував їх з демократичних позицій.

Уроки трагедії Карпенка-Карого, її злободенність полягають насамперед у тому, що і в момент її написання, і пізніше, навіть сьогодні, вона закликає до єдності народу, до єдності ватажка і мас. Трагедія, звертаючись до кожного з нас, навчає обдумувати кожен крок, кожний вчинок, нагадує, що невважені дії можуть привести людину до горя, нещастя, до невідворотного кінця.

Досить точно відтворюючи історичний колорит XVII ст., реалістична трагедія Карпенка-Карого "Сава Чалий" є "своєрідною відповіддю драматурга-демократа на питання, що робити селянству, щоб звільнитися від поміщицького гніту". Це споріднює п'єсу з іншими творами, в яких соціальні проблеми аналізувалися на матеріалі історичного минулого, і свідчить не лише про її політичну актуальність, а й про глибоку народність.

Таким чином, творчість Івана Карпенка-Карого, говорив Іван Франко, "наповнює нас почуттям подиву, для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний

талант і великий обсерватор людського життя".

Творчість І. Карпенка-Карого своєрідно підсумувала майже столітній розвиток української драматургії, піднявши її на новий рівень. Вражаючи тематичним і жанровим багатством, вона

у своїй цілісності, являє собою розмаїту картину життя України протягом століть. У художній розробці історичного чи фольклорного матеріалу далекого минулого досить відчутним є зв'язок з тогочасними життєвими проблемами. Його драми на сучасні теми з психологічною глибиною й переконливістю показали трагічне становище безправного, затурканого трудового люду, потворні форми його побуту і — в окремих випадках — його протест. Замислювався митець і про місце інтелігенції в сучасному йому суспільстві. Твори І. Карпенка-Карого багатьма своїми елементами входять в ідейно-естетичний контекст нової європейської драми.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Комедії "Мартин Боруля", "Сто тисяч", "Хазяїн", драми "Бурлака", "Безталанна", "Наймичка", трагедії "Бондарівна", "Сава Чалий".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Іван Карпенко-Карий // Історія української літератури у 2 т. Т. 1. — К., 1987.
2. Галабутська Г. Життєві і творчі обрії Карпенка — Карого // Дивослово. — 1995. — № 12.
3. Мороз Л. Іван Карпенко — Карий // Історія української літератури: ХІХ ст. Кн. 3. — К., -1997.
4. Рильський М. Гордість української драматургії: Про творчість Карпенка-Карого // Рильський М. Статті про літературу. — К., 1980.